

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
Cilt/Vol: 3, Sayı/Issue: 1, 2019, ss/pp.20-41.
Geliş tarihi: Nisan 2019
Kabul tarihi: Haziran 2019

ISSN:2602-3792

ANKARA-TURKEY.

This article was checked by iThenticate.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

SOSYAL DIŞLAMAMANIN KUR'ANİ BAĞLAMINI

Enes KILIÇ*

ÖZET

Modern toplumların en önemli problemlerinden birisi olan sosyal dışlama, yoksulluğun ve eşitsizliğin baş göstermesine sebebiyet vermekle beraber siyasi, sosyal ve iktisadi alanda da toplumsal birliği etkileyen son derece önemli kavramlardandır. Bu durumdan hareketle dışlamanın insan hayatının her bölümünde ortaya çıkarak hayatı olumsuz etkileyebilecek çok boyutlu ve dinamik bir problem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İnsan fitraten sosyal bir varlıktır ve toplum içerisinde hayatını idame ettirdiği takdirde bu duruma uygun bir yaşam sürdürebilir. Toplum dışında kaldığı zaman insan doğasından uzaklaşmış olur ve bu durumda bireysel ve toplumsal sorunları kaçınılmaz hale getirir. Kur'an'ın ortadan kaldırmak istediği sosyolojik kavramlardan birisi de dışlamadır. Kur'an-ı Kerim bireyleri kıymetli görmekte, iradesi dışındaki farklılıklardan ötürü birini dışlayıp değersiz görmeyi ve aşağılamayı hoş karşılamamakta gerek birey gerekse toplum olarak herkesi eşit kabul etmektedir. Hatta Kur'an-ı Kerim'in bu bütünleştirici bakış açısından dolayı müşrikler ve diğer gruplar tarafından dışlanan köleler, fakirler ve kadınlar İslam'ı daha kolay kabul etmişlerdir. Kendilerini onlardan üstün gören zengin, varlıklı gruplardan büyük bir kısmının İslam olmamasının sebeplerinden birisi de budur.

Anahtar Kelimeler: Dışlama, İslam, Farklılık, Toplum, Birey

QURANIC CONTEXT OF THE SOCIAL EXCLUSION

ABSTRACT

Social exclusion, one of the most important problems of modern communities, is quite special notion, not only because it causes to poverty and inequality but also affects social unity in the politic, social and economic areas. Therefore, it is easy to say that the exclusion is multi-dimensional and dynamic problem that can emerge in every aspects of

* AND Center Araştırmacı Yrd., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-posta: enes.kilic006@gmail.com.

_ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8748-863X>

human life having negative influence on it. Man is social entity because of its nature and in case it maintains its life among the society, can live in a proper way which is suitable for this situation. When it is excluded, it also becomes far away from its nature, so social and individual difficulties turn to inevitable phases. This is why the Quran aims to eliminate exclusion. The Quran, accepts individuals as valuable and qualifies their being excluded and humiliated as so wrong, especially depending on their unchangeable features. According to Quran, everybody is equal whether in terms of individual or social. Owing to Quran's this integrating approach, woman and poors beside slaves who are excluded by disbelievers and the other groups, embraced Islam more easily. At the same time, this is one of the reasons of why rich and wealthy groups that see themselves more superior than others, have not embraced the Islam.

Key Words: Exclusion, Islam, Poverty, Society, Individual.

GİRİŞ

Sosyal dışlama kavramı statik olmaktan ziyade bir süreci ifade eden dinamik bir kavramdır. İnsanın toplumsal hayata katılımını ve toplumun bir ferdi olmasını sağlayan gereksinimlerinin karşılanmasıdır. İnsanın gereksinimleri birbirinden soyutlanması mümkün olmayan ve birbirini tamamlayan bir bütündür. Ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer alanlardaki gereksinimlerin karşılanmaması bireyin bu alanlarda topluma katılım sürecini uzatmakta hatta engellemektedir. Bireylerin ihtiyaçlarının nasıl birbirinden soyutlanması mümkün değilse bu ihtiyaçların giderilmesi noktasında da bir bütünlük olması gerekir. Herhangi bir alanda zahir eden yoksunluk, bu alandan başlayarak toplumsal dışlama sürecini harekete geçirir. Dışlamanın bazı şekillerinin sebebiyet vereceği sosyal patlama ve sosyal rahatsızlık tehlikesi; bu duruma neden olan sistemin sofistike yapısı ve çözüm bulmanın güçlüğü "sosyal dışlama" kavramını bulduğumuz dönemin en mühim toplumsal sorunlarından birisi haline getirmiştir (Çakır, 2002: 83).

Bu çalışmadaki problemimiz, sosyolojinin penceresinden bakarak Kur'an'daki sosyal dışlama örneklerini ele almaktır. Bununla birlikte çalışmanın amacı ise sadece sosyolojik açıdan Kur'an'a bakmak değil aynı zamanda Kur'ani bakış açısıyla toplumsal yapıyı dolayısıyla sosyal dışlama kavramını anlamaya çalışmaktır. Bundan dolayı toplumsal yapıyı anlamak için sosyal dışlama kavramı Kur'an'dan hareketle sosyolojik olarak ele alınmıştır.

Çalışmamızın yöntemi ise anlayıcı yaklaşıma uygun olarak tarihsel dokümantasyon tekniğine dayanmaktadır. Bu tekniği uygularken kavramların sosyolojik boyutlarını daha iyi görebilmek için sosyoloji kitaplarına ve sözlüklerine başvurduk. Aynı zamanda Kur'an boyutunu incelerken de Kuran'ı Kerim'in daha çok meallerine müracaat etmekle beraber, açıklamaların yeterli olmadığını düşündüğümüz noktalarda ise farklı tefsirlerden hareketle konuyu ele almaya çalıştık.

A. SOSYOLOJİK BİR KAVRAM OLARAK SOSYAL DIŞLAMA

Sosyolojik bağlamda sosyal dışlama tarihte ilk kez 1970 yıllarında sosyal yapıdaki çatlaklar ve dayanışma eksikliğinin hat safhada olduğu Fransa'da ortaya çıkan bir kavramdır. Aslında 1950 ve 1960'lı yıllarda ekonomik olarak ilerleme yaşanırken böyle bir problemin yaygınlığından söz etmek mümkün değildir. Sanayi devriminden beri var olan yoksulluk, eşitsizlik ve sömürü gibi sorunların 1970'lerden sonra sosyal dışlanma başlığı altında ortaya çıkması, neoliberal politikaların dünyanın her yerinde sosyal krizlere yol açmasıyla birlikte olmuştur. 1974'te Fransa'nın sosyal hizmetlerden sorumlu bakanı Rene Lenoir, Fransa halkının onda biri gibi bir bölümünün ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesinden faydalanamadığı için toplumdan dışlanmış olduğunu ifade etmiştir. Dışlanan bu insanların da engelliler, suç işleyenler, bakıma muhtaç insanlar, istismara uğrayan çocuklar, uyuşturucu kullananlar, intihar etmeye meyilli insanlar, aile içi problem yaşayanlar, marjinaler vb. gruplardan oluştuğunu belirtmiş ve bu insanları "sosyal uyumsuzluk" yaşayanlar olarak nitelendirmiştir (Silver, 1994: 532).

Söylenenlerden hareketle sosyal dışlamanın insan hayatının her bölümünde ortaya çıkarak hayatı olumsuz etkileyebilecek çok boyutlu ve dinamik bir problem olduğunu söyleyebiliriz. İnsan sosyal bir varlıktır ve toplum içerisinde olduğu sürece insani özelliklerini sergileyebilmektedir. Siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda toplumun dışında kaldığı takdirde insan doğasından uzaklaşmakta ve bu durumda psikolojik rahatsızlıklara sebebiyet vermektedir.

Avrupa Topluluğu Komisyonu sosyal dışlamanın çok boyutluluğunun altını çizip maddi yoksunlukların beraberinde haklarla olan ilişkisine de dikkat çekmiştir. Sosyal dışlamanın insanların temel ihtiyaçlarının başında gelen sağlık, barınma ve eğitim gibi alanlardaki yoksunluklarla da arasında kuvvetli bir ilişkisi olduğunu vurgulayarak sosyal dışlamanın tanımını şu şekilde yapmıştır:

“Sosyal dışlama çok yönlü ve değişken faktörlere vurgu yaparak insanların modern toplumun beraberinde getirdiği değişimden, uygulamalardan ve haklardan dışlamalarını ifade eder. Yoksulluk bu duruma sebep olan en açık faktörlerden biridir. Bununla birlikte sosyal dışlama aynı zamanda kişilerin barınma, eğitim, sağlık ve çeşitli hizmetlere ulaşmalarında ortaya çıkan yetersizliklere de sebep olur...” (Smith, 2000: 3).

Sonuç olarak, sosyal dışlama tanımlarında emek piyasaları marjinalliği, yoksulluk ve sosyal izolasyon kavramlarıyla alakalı çok boyutlu veya fazlaca dezavantajlılık durumuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca iş gücü piyasalarında sosyal dışlamanın farklı boyutlarını destekler halde

olan bir kısır döngünün ortaya çıkması insanların ekonomik durumlarının kötüleşmesine sebep olmaktadır (Doğan, 2014: 139).

B. SOSYAL DIŞLAMANIN UNSURLARI

Silver, sosyal dışlama kavramını üç unsur ile izah etmiştir. Bunlar dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşmedir.

Dayanışma; dışlama, sosyal ilişkilerin bozulması, toplum ve birey arasındaki bağların kopması şeklinde görülmektedir. Toplum insanların birbirleriyle paylaştıkları doğrular ve değerlerden meydana gelen sosyal düzendir. Dışlama da bu kurulu düzenin yıkılması ve başarısızlığı neticesinde meydana gelmiştir (Silver, 1994: 541). Bu fikir, insanlar arasındaki sosyo kültürel ilişkilerin meydana getirdiği sosyal bütünlüğün "dışlama" ile hem daha da güçlendiği hem de tehdit edildiğinin altını çizer. Din, dil, ırk, etnik köken, yerleşim yeri ve diğer bağlarla ortaya çıkan dayanışmanın temelinde "ötekini dışlama" nın yer aldığını belirtir.

Uzmanlaşmanın dayandığı fikir ise liberalizmdir. Sosyal ahenk, özerk kişilerin kişisel çıkar ve istekleriyle hareket ederek diğer insanlarla meydana getirdiği alış-veriş ağı şeklinde görülür. Toplumlar birbirinden farklı yetenek ve ilgi alanları olan bireylere sahiptir. İş gücünün (insanların) farklı farklı branşlara ayrılıp kendi alanında uzmanlaşarak, sosyo-ekonomik alanda etkileşim halinde olmaları sonucu toplum meydana gelir. Dışlama ise bu tutumların birtakım güçler veya bireylerin istekleriyle engellemesi sonucu ya da bireylerin hatalarının karşılığı olarak ortaya çıkar. Bu düşünceye göre dışlamanın rekabet veya iş birliği halindeki kişilerin oluşturduğu toplum düzeni sebebiyle ortaya çıktığı kabul edilmekte ve temel problemin bireylerden kaynaklandığını vurgulamaktadır (Silver, 1994: 542).

Tekelleşme ise sosyal yapıyı zorlama ve hiyerarşik güçlerin dayattığı baskı şeklinde görür. Temeli Sosyal demokrasi olan bu düşünce dışlamanın sınıf, statü farklılıkları ve etkisi altında olduğu grubun çıkarlarına hizmet eden gücün sonucu olarak meydana geldiğini kabul eder. Bir topluma üyelikte eşitsizlik son derece gerekli bir unsurdur. Örneğin, dışlama ve işsizlik gibi sorunları, eşitsizliğin ortaya çıkmasını tetikleyen ve ekonomik sömürüyü genele yayan bir grubun tekelleşmesinin belirtisi olarak görür (Çakır, 2002: 86).

Hangi açıdan ele alınırsa alınsın, hangi pencereden bakılırsa bakılsın sosyal dışlamayı ortaya çıkaran şartların temelde benzerlik göstermeleri kaçınılmazdır.

I. Ekonomik Dışlama

Bir toplumda çalışma hem sosyal katılım hem de gelir dağılımı ve ekonomik kazanç açısından son derece mühim bir mekanizmadır. Çalışma, ihtiyaçları karşılamak için bir gelir kaynağı olmasının yanında diğer insanlarla sosyal ilişkiler kurabilmek içinde gereklidir. Bir insanın temel ihtiyaçlarını gidermek için gerekli maddi gücünün olmaması o

kişinin ekonomik açıdan dışlandığının göstergesidir. Asli ihtiyaçlarını bile karşılayamayan bir kişinin ve ailesinin de toplumsal yaşama katılımı imkansızdır. Günümüz dünyasında işsizlik ekonomik dışlamanın en bariz kaynağını oluşturmaktadır. Fakat bir iş sahibi olmak bazen bu dışlamayı engellemeye yetmemektedir. Çok cüz'î bir ücretle, kötü çalışma şartlarına maruz kalıp, herhangi bir istikrar ve güvence sağlayamayan çalışma şekli de ekonomik dışlamaya sebep olur. Ekonomik dışlamayı önleyen tek şey mal varlığı ile ya da çalışarak, temel ihtiyaçlar ve diğer ihtiyaçlarını insan onuruna yakışır bir şekilde karşılamayı sağlayacak düzenli gelire sahip olmaktır. Bu noktada, ailesinin ve kendisinin hayatını güvenceye alacak, ihtiyaçlarının giderilmesine olanak

sağlayacak şekilde mal varlığının olması ekonomik dışlama oranını düşürmekte önemli rol oynayacaktır. Sonuç olarak mal varlığı ile ekonomik dışlama arasında bir ters orantı kurulabilir (Çakır, 2002: 86).

II. Sosyal İlişkilerin Zayıflaması ve Sosyal Destek Yoksunluğu

Ekonomik dışlamanın sonucu olarak kopma noktasına gelen sosyal ilişkiler, bireylerin sosyal hayatla iç içe girmelerinin önündeki en büyük engellerden birisidir. Bu durum iki aşamalı olarak incelenebilir. İlk aşama çalışma hayatı vasıtasıyla ortaya çıkan sosyal bağların, işsizliğin etkisiyle zayıflaması ya da kopmasıdır. Bir işe sahip olmak maddi gelirin yanında diğer insanlarla bir bağ kurma, arkadaşlık imkânı, milletine yararlı olma duygusu ve sosyal birliktelik kurma şansı da vermektedir. Bu bakımdan iş ihtiyacının yanında oldukça yaygın bir çalışma isteğinin de olduğunu söyleyebiliriz (Koray & Topçuoğlu, 1995: 87). Çalışmanın bu boyutu da insanlar için doyum kaynağı oluşturur. Bu imkanlardan yararlanamamak bireyin toplumdan dışlamasına sebep olacaktır.

Sosyal bağların ve desteğin ikinci aşaması ise aile, akrabalık, arkadaşlık ve hemşehrilik gibi daha kuvvetli bağlardır. Bu bağlar, kişi ekonomik olarak sıkıntı içinde olsa bile hem maddi hem manevi açıdan gereken desteği sağlayarak dışlamanın önünde bir engel oluşturabilir. Bencil toplumlarla, hayatı ortaklaşa yaşayan toplumlar arasında bu ilişkiler sebebiyle durum farklılaşmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1990: 45). Şöyle ki şehirde yaşayanlar daha bencil bir yaşam sürerken, köyde yaşayanlar ise daha ortaklaşa bir yaşam sürer ve dışlama açısından ikisi arasındaki fark bariz şekilde kendini gösterir. Bunun temel sebebi ise kolektivist toplumlarda sosyal ve duygusal bağın daha güçlü olmasıdır.

III. Kurumsal Dışlama/Kurumsal Destek Yoksunluğu

Sosyo-ekonomik sahalarda dışlamanın diğer bir şekli, toplumda bu tip bireyleri koruma altına alacak kurumların yetersiz oluşudur. Sosyal dışlamanın az görüldüğü ülkelerde çalışanlara, işsizlere, yardıma muhtaç

diğer insanlara sosyal güvenlik kurumları sahip çıkmaktadır. Söz konusu olan bu kurumlar bireyi öne çıkaran toplumlarda sosyal destek ve dayanışma eksikliğini kapatmaktadır. (Kağıtçıbaşı, 1990: 43). Sosyal güvenlik açısından yetersiz olan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ise dayanışma olgusu, dışlamayı engelleyebilecek bir mekanizma olmaktadır. Yoksulluk çeken ve karşılaştığı zorlukları tek başına gideremeyen veya belli bir kısmını gidermeye gücü yeten kişilere, toplumun diğer bireylerinin yardımda bulunmaları tarihin her aşamasında karşılaşılabileceğimiz bir davranıştır (Güzel & Okur, 1996: 9).

Kurumsal dışlama, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçların giderilmesinde kamu ve özel hizmetlerden faydalanamamayı da içermektedir. Sağlıkın korunamaması, temel eğitim hakkından yoksun olunması, toplumsal hayatla bütünleşmek açısından gereken nitelikten yoksun olmaya, iyi bir işe sahip olamamaya sebep olarak bütünsel bir etki ortaya çıkaracaktır. Okuluna devam edemeyen bir genç o an yaşamış olduğu dışlanmışlığının beraberinde, iyi bir gelecek ve iş sahibi olamama tehlikesini de taşıyarak, ileride yaşayacağı sosyo-ekonomik dışlamanın temelini atmış olacaktır (Çakır, 2002: 88).

Bu üç şartın bir araya gelmesiyle birlikte sosyal dışlama çirkin, keskin ve şiddetli yüzünü gösterecektir.

C. SOSYAL DIŞLAMANIN NEDENLERİ

Her toplumun siyasal, ekonomik, kültürel, hukuksal ve tarihsel değerleri birbirinden farklıdır. Çeşitli açıdan dışlanmışlığı hissedenden gruplar mevcuttur; ancak sınıf ayrımı yapılırken yeteri kadar paraya, iyi bir işe ve statüye sahip olan entelektüel bireyler de kendisini toplumdan soyutlanmış ve dışlanmış hissedebilmektedir. Kimin ne açıdan dışlandığı, süreç, sebep olan etmenler, kişilerin kabullenmesi ve nasıl bir beklenti olduğu da son derece önemlidir. Toplumlarda dışlamayı belirleyen kriterler farklılık gösterir, bu farklılıklar arasında karşılaştırmalar yapılarak, kuramsal genellemenin doğru bir yaklaşım tarzı olacağı belirtilmiştir (Şahin, 2009: 57). Bu durumda denilebilir ki sosyal dışlamanın öğeleri nedenlerine göre oluşmuştur.

Sosyal dışlamanın öğelerinin en önemlisi ve dikkat çeken; çok boyutluluktur. Bu öğe yoksunluk sürecinin başında gelmektedir. Önemli şartlar arasında gelir, sosyal koruma, istihdam, işsizlik, eğitim ve barınma sayılmaktadır. Ekonomik, sosyal vd. temel haklardan faydalanmak, bütün alanlarda eşitliğin olması büyük önem taşır. Bireylerin, temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli şeylerden mahrum olması ve ulaşmada son derece zorlanmasının önemi vurgulanmaktadır (Sapançalı, 2003: 22-37). Toplumla ilişkilerin zayıflaması, bireylerin içinde bulunduğu beklentiler, gelecek için besledikleri umutlarının tükenmesiyle, kendilerini dışlanmış hissedebilirler. Hep beraber hareket

ederlerken bu birlik ve dayanışma duygusunun kaybolması da kişilerin sosyal dışlamadan etkilendiklerini göstermektedir (Sapançalı, 2005: 54-55).

I. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik ve Eşitsizlik

Gelir dağılımı her daim gündemde olan ve tartışma konusu bir durumdur. Gelir dağılımının almış olduğu bu olumsuz hal, bilhassa 1980'den sonra uygulanmaya başlanan yanlış sosyo-ekonomik politikalarla daha da negatif bir hale bürünmüştür.

Günümüz dünyasının her alanında sosyal eşitsizlik açısından artış görülmektedir. Sosyal standartların sağlanması için gerekli iyileştirmeler yapılmakta ve eksiklerin giderilmesi açısından çalışmalar devam etmektedir. Toplumsal dışlamaya maruz kalıp yoksulluğa terkedilmiş bireylerin etkinlikleri, maddi kaynaklı olmakla birlikte aralarındaki bağları da içine alan bir yapıyı kapsamaktadır (Saraçoğlu & Bulut 2005: 306). Eşitliğin oluşturulmasından bahsedildiğinde toplumda, maddi eşitsizlik akıllara gelmektedir. Halbuki bu tanımın hukuki düzenin yanı sıra ahlaki, ekonomik, kültürel ve sosyal parçaları barındırması da son derece önemlidir (Doğan, 2000: 247).

II. Zayıflık ve Korunmasızlık

Yoksulluk, kişinin veya ailesinin sahip olduğu çok boyutlu dezavantajlardan ortaya çıkmaktadır. Bireylerin yeterli bilgi ve becerilere sahip olamamaları, yeni fırsatlara ulaşamamaları gibi durumların sonucunda ortaya çıkan güvensizlik bu durumun kronik bir hal almasına sebep olmaktadır (Aktan, 2002).

Korunmasızlık ve zayıflığın en temel sebeplerinden birisi maddi imkansızlıktır. Eğitim seviyesi yüksek kişiler, oluşabilecek maddi imkansızlıktan çok etkilenmezler. Eğitim seviyesi düşük olanlar ise iş gücünün azalmasından dolayı maddi yetersizliklerle karşı karşıya kalır azalan gelirini telafi edemez ve kötü şartlara daha fazla dayanamayıp yoksullaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bu durum hane reisinin bir kadın olduğu ailelerde daha çok karşımıza çıkmaktadır. Çünkü iş hayatında kadınlara karşı negatif bir ayrımcılık uygulanması ve çocuk bakımlarını üstlenmek gibi sebeplerle kadınlar daha az ve daha kötü şartlarda iş sahibi olmaktadır. Bu gibi maddi olumsuzlukların etkisini aileler arasındaki destek ve dayanışma ortamı son derece azaltır. Bu şekilde bir dayanışmanın olmaması ise aileyi yoksulluğa sürükler ve aile içerisindeki huzurun bozulmasına da yol açar (Tunca, 2010: 13).

III. Göç Hareketleri

Sosyal dışlamaya sebebiyet veren en önemli konulardan biri de iç ve dış göçtür. Göç ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklı şekil ve boyutlarda meydana gelse de yapısında önemli bir sosyal dışlama riski taşımaktadır. Çoğunlukla gelişmekte ülkeler hem gelişmiş ülkelere iş göçü vermekte hem de kendi içerisinde kırdan kente sürekli göçler olmaktadır. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelere komşu ülkelerden gelen çeşitli kümelerde vardır. Bu durumda gelişmekte olan ülkeler sürekli bir göç sirkülasyonu içerisinde ve buna bağlı olarak sosyal dışlamanın meydana gelmesi riskini taşımaktadır (Sapançalı, 2005, 98-106).

IV. Şahsa bağlı nedenler

• Cinsiyete dayalı ötekileştirme

Kadınlar ekonomik ve toplumsal alanda sürekli ikinci plandadırlar ve bunun birçok nedeni vardır. Bu nedenler çoğunlukla toplumların yapısal nitelikleri doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Erkeğin egemen olduğu kültür anlayışı, eğitim imkanlarından eşit oranda yararlanılamaması, iki cinsiyet arasındaki fizyolojik farklılıklar, yasal konulardaki eksiklikler ve yanlışlıklar belli başlı sebeplerdendir. Kadının, bir birey olarak var olma çabası, yaşamını sürdürdüğü toplumun yapısına bağlı olarak değişmiş ve gelişmiştir. Geçmişten günümüze kadının durumuna ve konumuna bakılacak olursa, birçok evreden geçtiğini görürüz. Geçirdiği bu evrelerde kadınlar, kimi zaman özgür birey halindedirler kimi zamanda da bu özgürlük kısıtlanmış ve hükmedilen konumuna düşmüşlerdir. Kadın bireyler yüzyıllarca yaşadıkları toplumlarda üretimin her aşamasına katkıda buldukları halde, emeklerinin tam olarak karşılığını alamadıkları gibi dünyada yoksulluktan en fazla etkilenen ve bundan dolayı da sosyal dışlama ile en fazla karşı karşıya kalan grubu oluşturmaktadırlar (Sapançalı, 2005: 110).

• Engelliler

Engelli bireyler, sosyal hayata katılım noktasında en çok zorluk yaşayan ve sosyal dışlamanın hemen hemen bütün boyutlarına maruz kalan bir kesimi oluşturmaktadırlar. Bu duruma maruz kalmalarının en temel sebebi engelliliklerinin yanında yoksulluk da çekmeleridir. Maddi imkânsızlık içinde olan ailelerde, özür sebepleri olan etkenlerin (içilen ve kullanılan suyun temiz olmaması, dengesiz ve yetersiz beslenme, bulunulan ortamın hijyenik olmaması, hastalıkların erken teşhisi ve tedavisi noktasındaki problemler) görülme olasılığı diğer ailelere oranla daha fazla olduğu gibi engelli bireyin ya da bu bireye bakmakla sorumlu olan kişinin işsiz olma şansı son derece yüksektir. Bu durumlar sonucunda engelli bireyin rehabilitasyon, sağlık hizmetleri, eğitim, mesleki eğitim vb. gibi imkanlardan yararlanma ihtimali azalmaktadır. (Özgökçeler & Bıçkı, 2010: 226).

• Yaş

Sosyal dışlamaya sebebiyet veren bir diğer şahsi etken de yaştır. Bilhassa liberal çerçevede sosyal dışlamanın doğrudan yaş ile bağıntılı bir durum olduğu kabul edilmektedir. Belirli yaş aralıklarındaki bireylerin yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik, yetersiz sosyal güvence, ayrımcılık ve dışlanmışlık ile

karşı karşıya kalma oranları diğer yaş aralıklarına nazaran daha fazladır. Bu gruplar özellikle yaşlılar gençler ve çocuklardan oluşmaktadır. (Sapancı, 2005: 115-116).

V. Din

Din bir toplumun inşasında ve toplumun geleceğini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Toplumların yaşam tarzlarını, kültürlerini ve hatta kurdukları medeniyetlerin şekillerini mensup oldukları dinin kuralları belirler. Bu noktada din insan hayatında aktif rol oynar. Bireylerin hayatlarını bu kadar çok yönden etkileyen bir unsur illaki diğer insanlara karşı yaklaşım tarzını ve tutumunu da belirler. Toplumda dinin koyduğu kuralları kabul etmeyen ve aykırı davranan insanlar sosyal dışlamaya maruz kalmaktadırlar.

D.SOSYAL DIŞLAMANIN SONUÇLARI

Sosyal dışlamanın sonuçları bireysel ve toplumsal sonuçlar olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmektedir.

I. Bireysel Sonuçlar

Toplumda temel insani ihtiyaçlarını gidermeye yetmeyecek derecede az geliri olanlar, sosyal güvencesi bulunmayanlar, herhangi bir gelir elde edemeyen işsizler ve eşitsizliğe maruz kalan kişiler, sosyal dışlama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sosyal dışlamaya maruz kalanlar, fiziksel ve mental açıdan engelli, eşitsizliğe uğramış, yaşamlarında karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı koyamayacak zayıf bireylerdir. Bu durumda olanlar kendisine ve içerisinde bulunduğu topluma karşı yabancılaşmakta ve kişisel sorumluluklarını yerine getirememektedir (Özkul, 2004: 35).

Bireylerin uzun süre işsiz kalması sahip olduğu iş hakkındaki bilgi ve becerisini kaybetmesine, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayamaması sebebiyle psikolojik rahatsızlıklar geçirmesine de neden olmaktadır. Gereğinden fazla boş zamanı olması ve ilerleyen zamanlarda da iş bulamayacağı düşüncesi bulunduğu zamanı ve durumu faydalı kullanamamasına ve psikolojik açıdan daha da sıkıntılı durumlara düşmesine sebebiyet verecektir. Bu nedenle, kişilere ve kurumlara karşı güveni zedelenen bireylerin toplumla bütünleştirilmesi son derece zorlaşacaktır. Öz güvenini ve saygısını kaybeden bu kişiler suç işlemeye daha da yatkın hale gelecektir. Çünkü işsiz kalmış insanlar bir tek maddiyattan değil toplumdaki ilişki ve etkinliklerden de uzak kalmaktadırlar.

II. Toplumsal Sonuçlar

Bireylerin toplumla bütünleşmesinin gerçekleşmemesi sonucunda toplumun istikbalini tehlikeye sokabilecek nitelikte problemler ortaya çıkabilmektedir. Toplumda var olan komşuluk, aile ve arkadaşlık bağları bozulmaya başlayacak ve toplum tarafından sağlanan destek ortadan kalkacaktır. Yasal yollardan temel insani ihtiyaçlarını gideremeyen bireylerin bu ihtiyaçlarını gidermek için illegal yollara yönelmeleri suç

oranlarını ciddi seviyede artıracaktır. Toplumsal değerlerin ve sorumluluğun kaybedilmesi, toplumsal alandaki düzenlemelerin, kurum ve kuralın sorgulanması ve isyan duygularının meydana gelmesi sonucunda, yabancılaşma ve toplumsal bozulmalar ortaya çıkabilecektir. (Çakır, 2002: 100). Sosyal dışlama bilhassa ictimai bir çöküş ve parçalanma gibi tehlikeli problemlere yol açabileceğinden dolayı ve zamanında müdahale edilmediği takdirde çözüm bulmanın oldukça zor olması, sosyal dışlamayı günümüzün en önemli toplumsal sorunlarından biri haline getirmektedir.

E. KUR'AN-I KERİM'DE SOSYAL DIŞLAMA

Kur'an'ın ortadan kaldırmaya çalıştığı sosyolojik davranışlardan birisi de dışlamadır. Kur'an-ı Kerim bireyleri kıymetli görmekte, kendi iradesiyle seçmediği insani farklılıklardan dolayı, birini dışlayıp aşağılamayı hoş karşılamamakta ve bütün insanların fitraten eşit olduğunu belirtmektedir.

“Ey iman edenler! Bir topluluk bir değerini alaya almasın.” (Hucurât, 49/11), “Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık” (Hucurât, 49/13), “Biz insanları kesinlikle şerefli yarattık” (İsrâ, 17/70).

İnsan, Kur'an'ın nazarında eşref-i mahlukattır ve fitraten değerlidir, hiçbirinin diğerine üstünlüğü yoktur ve hepsi aynı soydan gelmektedir. Hatta Kur'an'ı Kerim'in bu bakış açısından dolayı ilk yıllarda müşrikler ve diğer gruplar tarafından dışlanan köleler, fakirler ve kadınlar İslam'ı kabul etmişlerdir. Kendilerini onlardan üstün gören zenginlerin Müslüman olmayı kabul etmemelerinin sebeplerinden birisi de budur.

Kur'an'ın Müslümanları bir arada olan topluluk olduğunu ifade etmek için kullandığı ümmet kavramı genelleyici ve kapsayıcı üst kimliklerden biri haline gelmiş, Müslümanların en geniş sosyal topluluğunun adı olmuştur. Ümmet, değişik sosyal grupların üzerinde bir amacı gerçekleştirmiştir. Bu kavram, tek bir amaç çevresinde özgür düşünceleriyle bir araya toplanmış bireyleri nitelemektedir. Kur'an-ı Kerim; İslam aleminin üst kimliğini oluşturan ümmet çatısı altında bütün inananları birleştirmekte, ırk ve sınıf birliği anlayışını ortadan kaldırarak onun yerine iman ve inanç odaklı bir toplum oluşturmayı amaçlamıştır (Durmuş, 2003: 26).

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever” (Âl-i İmrân, 3/134). Fakat İslam ahlakıyla ahlaklanmamış bireyler, zulme maruz kaldıklarında kötülüğe on misli hatta bin misliyle cevap vermek isterler. Mekke döneminde Müslümanlar, kendilerine karşı her türlü kötülüğü ve zulmü yapanlara kat kat karşılığını vermek isterler. Lakin Allah, onları zulmetmekten, haksızlık yapmaktan beri kıldı ve kötülüğe karşı iyilikle cevap vermeyi emretti (Şimşek, 2012: 420).

Yukarıda da anlatmaya çalıştığımız üzere dışlama ve ötekileştirmeye İslam dininde yer yoktur. Çünkü İslam'da bütün bireyler Allah nazarında eşittir ve sosyo-ekonomik açıdan kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Üstünlüğü sağlayan yegâne unsur vardır o da takvadır. Bundan dolayı da insanların birlik olmasını ve karşısındaki insanı hakir görmek yerine onun

elinden tutmayı emretmiştir ve kim olursa olsun iyi davranmayı tembihlemiştir. Fakat Kur'an'ın da bazı surelerinde bazı gruplara veya kişilere karşı öteki gibi bakılan ayetler bulunmaktadır. Bu bağlamda potansiyel olarak öteki görülenlere karşı Kur'an-ı Kerim'in bakış açısı değerlendirilecektir.

I. Farklı İnanç Gruplarına Mensupları Dışlama

Din ve inanç farklılıkları olan insanların arasındaki ilişkiler tarih boyunca -istisnaları olmakla birlikte- hep sorunlu olmuştur. Zenginlik olarak görülmesi gereken bu farklılıklar çoğunlukla ayrımcılıkları ve şiddeti artırmıştır. Dinlerin ve inanç akımlarının çoğunluğu kendi mensuplarına öteki dinlerden farklı inanış, düşünce, giyim ve saç sakal modeli belirleyerek farklılıklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu durum kültür bağnazlığı; kendini inancını doğru ve eksiksiz görmek, karşısındakine olumsuz bir bakış açısıyla bakarak dışlama ve hor görme sonuçlarını doğurmuştur. Fakat toplumların öteki diye dışladığı insanlarla ilişki kurma ve onlarla hayatı paylaşma mecburiyeti vardır (Hökelekli, 2007: 406).

Soy açısından bireyler arasında bir ayırım yapmayan, bütün insanlara seslenen, ilahi kitaplar arasında ayırma gitmeyen Kur'an sonuç olarak din odaklı bir toplum kurmayı amaçladığından dolayı dine karşı saldırıda bulunan ve dini yalanlayan kesimleri bu açıdan dışlamış, öteki konumuna düşürmüştür. Bu durumda Kur'an-ı Kerim'in insanoğlunu, ilahi kurallara pozitif veya negatif açıdan yaklaşımları üzerinden inanan veya inanmayan olarak tasvir ettiğini, bu bakış açısıyla da insanları kategorilere ayırdığını ve inanç odaklı bir dışlama yaptığını söylemek mümkündür. Bu açıdan Müslüman bireylerin akıllarında öteki kavramının tasviri noktasında Kur'an'ın etkisi büyük olmuştur. Kur'an'da da bulunan mümin, kafir, münafık, ehl-i kitap ve müşrik gibi kategori örnekleri ve Allah nezlinde tek doğru yolun İslam oluşu, müşriklerin kerih olarak sayılması, Mescid-i Haram'a yaklaşımlarının kesinlikle yasak olması, Yahudilerin iyilik bilmez melun olması doğal olarak onları ötekileştirmiştir (Hökelekli, 2007: 407).

Hatta Kur'an'ın müşrik tasavvuru ve müşrikle ilişki sistemini oluşturan ayetlerden hareketle Müslümanların ötekileri ortadan kaldırmakla yükümlü olduklarını, İslam'ın ötekilerle ilişkisinin savaş temeline dayandığı şeklinde düşünceler olmuştur. Fıkhın derlendiği dönemde ortaya çıkan savaşlarda çoğunlukla Müslümanların kazanması, fetihlerin sürekli hale gelmesi ve İslam devletinin bu savaşlardan büyük kazanç sağlaması sebebiyle Müslümanların, gayri Müslimlere karşı her daim cihat halinde olması gerektiği düşüncesi bu durumun daha da yerleşmesine sebebiyet vermiştir. Bulduğumuz dönemde ise objektif bakış açısıyla bakıldığı takdirde şartların değiştiği açıktır. Bununla birlikte İslam'ın aslında barış ve kardeşlik dini olduğu ve hiçbir şekilde savaşı ve ötekini ortadan kaldırmayı, yok etmeyi amaçlamadığı düşüncesi rağbet görmüştür (Yaman, 2008: 100).

Kur'an, toplumsal düzeni kurarken her şeyden evvel sağlam bir inancı temele yerleştirmekte, toplumu birleştiren esas harcın iman olduğunu ortaya koymakta ve bu dairenin dışında kalanlar ile ilişkileri sınırlandırmaktadır. *“Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkarcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uymaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır.”* (Âl-i İmrân, 3: 28).

Bu ayetin muhtevasına baktığımız da Allah'ı inkâr eden inkârcıları dost edinmek onlarla ilişki kurmak kesin bir dille yasaklanmıştır. Bu emre uymayan kişi kişilerin Allah ile olan bağı koparmış, Allah'ın yardımından ve dostluğundan mahrum kaldığı açıkça belirtilmiştir. Fakat daha sonra gerek görüldüğünde korunma kastıyla veya gereken korunma önlemlerini alarak dostça ilişkiler oluşturmakta bir beis görülmediği ifade edilmektedir. Hemen ardından tekrar sakındırıcı bir cümle gelmekte ve ayetin son kısmında her şey dönüp dolaşıp yine Allah'a ulaşacağı vurgulanmıştır. Ayette oluşturulan ifade akışına dikkat edildiği zaman açıkça görülmektedir ki bir yandan imana zarar veren dostluklar yasaklanırken diğer yandan ise koyulan bu yasağın kayıtsız şartsız bir şekilde anlaşılması gerektiği bazı dostluklar oluşturulabileceği belirtilmekte lakin bununda mantıklı ve uygun bir tarzda olması, sınırları aşmaması, sürekli bir özdenetim halinde olunması için uyarıda bulunmaktadır. (Karaman, 2017: 536).

“Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu doğruya iletmez.” (Maide, 5: 51).

İslamiyet'ten önce Medine'de Araplarla beraber Kaynukaoğulları, Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları adında üç Yahudi kabilesi bulunmaktaydı ve bu kabilelerle Araplar arasında dostluk antlaşması vardı. Arapların isteği Müslüman olduktan sonra da dostluklarını sürdürmekti fakat münafıklar ve Yahudiler dost gibi dursalar da en küçük fırsatta bile Müslümanların kuyusunu kazıyorlardı. Bilhassa peygamber efendimizin hazırlamış olduğu askeri planları Müslüman dostlarından öğrenip müşriklere söylüyorlardı. Bu ayette de bu tip olaylardan zararlı çıkan Müslümanların açık bir şekilde Yahudiler ve Hristiyanlarla sıkı dostluklar kurmamaları emredilmiştir. Medine'ye hicretin olduğu yıllarda Hristiyanların yok denecek kadar az sayıda olmalarından dolayı Müslümanlara Yahudilerin verdiği zararı vermemişlerdir. Hatta Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara karşı Hristiyanların Yahudilerden daha iyi davrandığı bildirilmektedir. (Bkz. Maide 5/82). Fakat Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği kitap olan Kur'an-ı Kerim'e inanmadıkları için Hristiyanların da Müslümanlarla kuracakları dostluğu kötüye kullanma ihtimalleri oldukça yüksektir. Bu iki topluluk da gerçek dostluğu ancak kendi dininden olanlarla -Hristiyanlar Hristiyanlarla, Yahudilerde ancak Yahudilerle- oluşturur, diğer dostlukları da çıkarları uğruna kullanırlar. Bu nedenle onların Müslümanlara karşı gerçek ve samimi dostluk duygusuyla yaklaşımları beklenmez. Ayetteki ifadeye göre Hristiyanları ya da Yahudileri dost edinip onlarla dostluk kuranlar onlardan

sayılır, yani onlara benzeyip onlardan huy kaparlar, onlar gibi hevâ ve hevesleri uğruna yaşamaya başlarlar ve böylece zalimlerden olurlar. Nitekim Allah zalimleri kurtuluşa erdirmeyeceği için Allah'ın hidayetine mazhar olamazlar ve mutluluğa eremezler. Tabi ki mümin olmayanları dost edinme yasağından onlarla iyi geçinmemek anlamı çıkarılamaz. Vatanın ve milletin emniyeti açısından devletin gizli bilgilerini onlarla paylaşacak derecede samimi olmak ya da devletin güvenliğini tehdit edebilecek kadar güçlü makamları onlara bırakmak doğru değildir lakin beşerî ilişkilerin iyi tutulmasında bir beis yoktur. Hatta Kur'an İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanca davranmayan gayrimüslimlerle insani ilişkilerin iyi tutulmasını, gerektiği zamanda onlara iyilik edilmesini, adaletli bir şekilde yaklaşılmasını tavsiye etmekte ve bu şekilde davrananları Allah'ın sevdiğini bildirmektedir. İslam'ın ve Müslümanların menfaatleri doğrultusunda olduğu takdirde onlarla milletlerarası dostluk antlaşmaları imzalamak da bir problem teşkil etmez. Nitekim Hz. Peygamberin hayatına bakıldığı zaman onun da hem Yahudilerle vatandaşlık antlaşması yaptığı hem de bazı müşrik kabilelerle ittifak antlaşması yaptığını görmek mümkündür (Karaman, 2017: 291-294).

II. Cinsiyete Dayalı Dışlama

Her birinin kendisine has nitelikleri bulunan kadın ve erkeğin aralarındaki ilişkileri, erkek veya kadının sosyal yaşamdaki konumu ve dünyanın her yerinde farklılık gösteren karşı cinse bakış açısı yıllardır sorunlu bir şekilde devam etmektedir. Hemen hemen her dinin, inanç sisteminin, düşünce akımının, hatta her bireyin kendine göre bu sorun ve çözümü hakkında farklı fikirleri ve bakış açıları vardır. Bu konuyu ayrımcılığa dayalı bakış açısında ele alıp kadını öteki haline getiren, kadının değerini göremeyen ve hatta neredeyse kadını erkeğin mülkü şeklinde değerlendiren ataerkil anlayış, din mensuplarının da bu konudaki düşüncesinin şekillenmesinde bir hayli etkin rol oynamıştır (Durmuşoğlu & Kurt, 2008: 622-623). Hatta semavi dinler ve yapay dinler arasında toplumsal cinsiyet konusuna en tutucu şekilde yaklaşan ve kadını dışlayan topluluğun Müslümanlar olduğu şeklinde bir düşünce vardır. Müslümanların bu noktadaki düşünce tarzının şekillenmesinde İslami kültürün rolü ve Kur'an'ın bu konuya bakış açısı aşağıda incelenecektir.

Kadını öteki şeklinde gören zihniyet, bu dışlama sürecini erkek için yaratılan, iblis ile iş tutan ikincil varlık olan Havva'yı başlama noktası olarak kabul eder. Ayet-i kerimede bu konu hakkında net bir ifade olmamasına rağmen müfessirlerin birçoğu kadınların erkekler için ve erkeğin vücudundaki en eğri kemik olan kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklinde görüş belirtir. Bu fikri sunan ve destekleyenlere göre yaratılışının kaynağı eğri olduğundan dolayı kadınların düzelmelerinin imkânı yoktur. Yine bu düşüncedeki insanlar nazarında kadınlar zayıf karakterli oldukları için iradeleri de zayıftır. Bu sebeple de kadının mükellef olamaması

gerektiğini düşünüp sırf erkeklere itaat etsinler diye mükellef kılındığını söylerler. Hatta Havva'nın şeytana uymasının cezası olarak da regl dönemi ve hamilelik sancısının kadınlara verildiğini düşünürler.

Bu konudaki başka düşünce ise dünyadaki en büyük fitne kaynağını kadın oluşturduğu yönündedir. Dahası kadınların yüksek yüksek yapılara hapsedip ve okuma yazma öğretmemek gerektiğini ifade eden hadisin olduğunu da iddia edenler olmuştur. (Durmuşoğlu & Kurt, 2008: 631).

Kadının yaratılışı ve sonrası hakkındaki bu tür yorumlar ve düşünceler aslında kendini kadından daha baskın ve daha üstün gören erkek merkezli zihniyetin ürünüdür. Çünkü Kur'an-ı Kerim'e göre erkeğin ve kadının yaratılış kaynağı birdir. *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının” (Nisâ, 4: 1).*

Ayette öncelikle “sizi bir tek nefisten yaratan” ifadesi kullanılmış, daha sonra ise “ondan da eşini yaratan” şeklinde buyurulmuştur. Her bir insanın anası ve babası olduğuna ve istinasız her birey üreme kanunlarına uygun bir şekilde dünyaya geldiğine göre burada “nefisten, ondan yaratan” ifadesini “onun bir parçasından” (Örneğin kaburgasından) şeklinde değil, “onun özünden, ona benzer olan asıldan ve kökten (ayetteki ifadeye göre nefisten) yaratan” halinde anlamak münasip olur. Nitekim *“Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden (nefislerinizden) eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır” (Rum 30 : 21)* şeklinde meal edilen ayet-i kerimede de bu kelime aynı anlamda değerlendirilmiştir. Kur'an'da hiçbir ayette “nefsinden yaratmak”, “vücudunun bir parçasından yaratmak” anlamına gelmemektedir. Buradan hareketle de hiçbir ayet Havva'nın yaratılış kaynağının, Adem'in kaburgası olduğu şeklindeki genel inancın dayanağı olamaz (Karaman, 2017: 9-12).

Kur'an-ı Kerim kadını, kadın-erkek ayırımına inmeden ve cinsiyet ayırımına girmeden insan oluşuyla anlatır. Nitekim Kur'an, insanoğlunun başlangıç noktasını anlatan kıssada yaratılacak olan varlığı erkek veya kadın şeklinde değil de beşer ve halife şeklinde nitelemiştir. Allah tarafından halifelik nitelemesiyle şereflendirilen ve insan-ı kâmil makamına ulaşabilecek yeti ile süslenilen kadın ve erkeğin mesul olduğu konularda da eşit olduğunun birçok defa altı çizilmiştir. (Durmuşoğlu & Kurt, 2008: 626). Zira, *“Erkek veya kadın, kim Mü'min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz” (Nahl, 16: 97)* ayet-i kerimesinde zikredilen “erkek” ile “kadın” ifadeleri genel manada kullanılmıştır. Böylelikle erkek ve kadının yaratılış açısından eşit olduğu gibi mesuliyet açısından da eşit olduğu vurgusu yapılmıştır (Çelik, 1995: 89-90).

Kadınları toplumsal hayattan, sosyal aktivitelerden, ekonomik ve politik faaliyetlerden dışlamak isteyen düşünce yapısı bu noktada kadınlara bazı sınırlamalar getirmek istemiştir. Bu anlayışa göre kadının evinden dışarı çıkması ve seyahat etme hakkı sınırlıdır. Eşinin izni ve yanında olmaması halinde kadının ibadet etmek için dahi dışarı çıkmaması gerekmektedir (Durmuşoğlu & Kurt, 2008: 636). *“Evlerinizde oturun. Önceki*

cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın” (Ahzâb, 33: 33). Ayetini kendilerine delil olarak göstermektedirler. Bu ayetten hareketle erkeğin kadını eve kapatmak, kadının ise erkeğine boyun büküp evde oturmak gibi görevlerinin olduğunu, bir kadının yanında yakınlarının olduğu takdirde sefere çıkabileceğini hatta ve hatta güzel kadınların camiye girmeleri halinde günaha sebep olacağı gerekçesiyle camiye girmelerinin yasak olduğu düşüncesine varmışlardır.

Fakat bu ayetinde devamında belirtildiği gibi bu konu, cahiliye dönemi kadınlarının bedenlerinin bir bölümü açıkta olacak şekilde parıltılı ve dikkat çekici elbiseler giyinip erkeklerin dikkatlerini çekmek için gösterdikleri çabayla alakalıdır. Yani ilgili bu ayet kadının eve hapsedilmesi gibi bir hüküm ortaya koymamaktadır. Zira Hz. Peygamber (sav)’ın hanımları da içinde olmak üzere Müslüman kadınlar sav’ in döneminde hem de ondan sonraki dönemlerde herhangi bir engelle karşılaşmadan ordunun tıbbı ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla savaş meydanlarında görev yapmışlardır (Şimşek, 2012: 187). İslamiyet’in ilk yıllarında kadınların toplumsal hayattan ötekileştirici ve kısıtlayıcı hiçbir unsur bulunmamaktadır. Kadınlar rahat bir şekilde çarşıya, pazara gitmiş ve düğünlere, etkinliklere, ilmi faaliyetlere katılabilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in gece vakti de olsa kadınların camiye girmelerinin engellenmemesi noktasına özel bir vurgusu bulunmaktadır.

III. Farklı Cinsel Kimlikleri Dışlama

Cinsiyete dayalı ötekileştirme hakkında Kur’an-ı Kerim’in bakış açısından sonra bir konuya daha değinmek gerekmektedir. Erkek ve kadın arasında cinsiyete dayalı herhangi bir ötekileştirme yapmayan Kur’an, sapık ve haddi aşan bir cinsel eğilim olarak nitelendirdiği eşcinselliği ise tamamen reddederek dışlamaya tabii tutmuştur.

“Lut’u da Peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz. Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz” (A’râf, 7: 80-81).

Sodom halkından olanlara sonsuza kadar çirkin bir ün kazandıran bu son derece iğrenç günah bütün insanlık tarafından hayasız ve çok çirkin bir fiil olarak nitelendirilmektedir. Fakat bu çirkin fiili eski çağlarda Yunan filozofları, modern dönemde ise Avrupalılar ahlaki bir seçkinlik derecesine çıkarmışlardır. Avrupalılar genel olarak bu çirkin fiile yasal statü vererek adeta bu fiilin eksik kalan yönlerini tamamlamak için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Hal böyle olunca artık eş cinselliğin ne kadar çirkin ve korkunç bir toplumsal suç olduğunu gösteren tartışmalar ve programlar faydasını yitirdi. Fakat Allah, bütün her şeyin dışısını ve erkeğini yaratmış, her bir türü diğerinden farklı ve üremeleri için birbirlerine tamamlayıcı kılmıştır. İnsanoğlundaki bu farklılık bir amaca hizmet etmesi için yani insanın eşi ve çocuklarıyla birlikte bir yuva kurması içindir. Çünkü aile, insanlığın uğruna yaratıldığı medeni yaşamın temelidir. Bu sebeple de

kadın ve erkeğin bedenleri, cinsi arzularını tatmin ve neslin devamı noktasında gerekli olan tabii fonksiyonları yerine getirebilmeleri için uygun bir durumda ve diğerini tamamlayıcı şekilde yaratılmıştır. Dolayısıyla, bu arzuyu meşru olmayan yollardan tatmin eden kişi aynı andan birçok suçun faili haline gelmektedir. Bu şekilde bir kişi, arzularının ve isteklerinin kurbanı olarak, kendinde fitraten ve fiziken bulunan işlevlerine karşı adeta savaş açmış olur. Bu durum, bu fiili işleyen insanların üzerinde fiziki, zihni ve ahlaki açıdan son derece zararlı etkiler ortaya çıkarır. İnsan genelde medeni toplumun tüm imkanlarından yararlanmasına rağmen ailenin ve aile hayatının getirdiği sorumlulukları sırtlamaktan imtina etmesi ve tüm enerjisini, meşru olmayan şekillerde arzularını tatmin etmek için kullanması hasebiyle topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmemiş olur. Bencillik ve hayasızlık içine olan bu davranışlar faydasızlığıyla kalmaz aynı zamanda topluma ahlak noktasında da büyük zarar verir. İçlerinde takva sahibi kişilerin bulunmasına dahi tahammül edememeleri onların ahlaki açıdan ne kadar çürümüş ve kokuşmuş olduklarının göstergesidir. Bu kişiler yalnızca günahkâr, edepsiz ve ahlaksız değil aynı zamanda her türlü iyilik ve doğruluk gibi duygulardan da yoksundurlar. Bu sebeple aralarında kendilerini ahlaka, fazilete ve erdeme davet edecek kimsenin bulunmaması için Lut peygamber ve beraberindekileri de saptırmak istediler. Artık hep beraber günahkarlığın en raddesine geldikleri için ve içlerinde zerrece iyilik kalmadığı için artık dünyada bulunmalarının bir anlamı kalmamıştır. Bundan dolayı Allah, bu kavmin tamamen ortadan kaldırılmasını emretti. Nitekim onların hali, içerisinde yalnızca birkaç sağlam meyve bulunan çürük meyve sepetine benzer ve içinden sağlam meyveler çıkarılınca geriye kalanın bir anlamı yoktur. Bundan sonra yapılması gereken tek şey çürük meyve sepetini çöpe atarak imha etmektir (Mevdudî, 2012: 391).

“Kavmi, (konuklarıyla çirkin ilişkide bulunmak üzere) ona doğru koşa koşa geldiler. Zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. (Azap) emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik. Üzerine de Rabbinin katında işaretlenmiş pişirilmiş balçıktan taşlar yağdırdık. Bunlar zalimlerden uzak değildir” (Hûd, 11: 79-83).

Lut'u da (Peygamber olarak gönderdik.) Hani o kavmine şöyle demişti: Göz göre göre o çirkin işi mi yapıyorsunuz? Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi varyyorsunuz? Doğrusu siz ne yaptığınızı bilmez bir toplumsunuz” (Neml, 27: 54-55).

Yukarıda bulunan ayetlerden de açıkça anlaşılacağı üzere homoseksüelliğin erkek ile erkeğin birlikte olduğu bu durum Hz. Lut' un kavmi olan Sodom halkında ortaya çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu kavmin işlediği günah haddini aşmak ve çirkinlik olarak nitelendirilmiştir. Kendini bilmez bu topluluk şiddetle kötülenmiş ve o kavmin korkunç bir şekilde ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir. Böylelikle kadının erkeğe, erkeğin ise kadına meşru çerçevede ilgi duyması İslamiyet tarafından tek ve yegâne doğru yol olduğu açıklanmıştır. Bu durum dışında kalan eşcinseller veya eşcinselliğe eğilimi olan insanlar ise bulunduğu durumun ne kadar haram

olduğu söylenip ikaz edilmiştir eğer durum devam ediyorsa toplumdaki dışlanıp ötekileştirilmişlerdir (Bingöl, 2018: 328).

IV. Etnik Köken Kaynaklı Dışlama

Yaşadığımız dönemde dünyanın siyasi durumunu meydana getiren ulus-devlet anlayışı sisteminin parçalarından birisi konumunda olan millet kavramıdır. Bu kavram çevresinde oluşan ortak bilincin meydana getirdiği ötekileştirme, İslam toplumunda yaşayan bireylerin iç ilişkilerini yakından etkilemektedir. Milliyetçilik, ırkçılık, üstünlük iddiası ve diğer milletleri hor gören anlayış toplumsal ilişkiler açısından problem oluşturmaktadır. İslam aleminde de bazı ırk, kabile veya topluluk mensuplarının diğerlerinden üstün olduğunu savunan bir düşünce tarzı vardır. Mesela Hz. Peygamberin Arap toplumundan olması ve Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak gönderilmiş olması gibi durumları Arapların üstün olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir. İslamiyet'in ilk dönemlerinde yöneticilerin Haşimoğulları veya Kureyş kabilesinden olmasından ötürü bundan sonraki süreçte de yönetme ve yöneticilik işinin bu kabilelere ait olduğu başka kabilelerin ise hak iddia edemeyeceğine hükmedilmiştir. Bu durum doğal olarak diğer kabileleri ve kavimleri ötekileştirmiştir. Hatta İslam toplumuna hiyerarşik sistemin ve ötekileştirici yaklaşımın bu zamanlarda yerleştiği söylenebilir. Mesela şu anda bulunduğumuz toprakların en sahipsiz ve malsiz mülksüz toplumu olan Romanlar, Osmanlı Devleti döneminde içinde buldukları durumdan ötürü "buçuk millet" olarak adlandırılmışlardır. Özellikle bulunduğumuz coğrafya da diğer milletleri ve toplulukları küçümseyen, onları dışlayıp öteki haline getirip daha sonrasında düşman olarak geri kazanan bir yaklaşım vardır (Toprak vd., 2010: 110-111)

Kur'an-ı Kerim ise bireyler arasındaki farklılıklardan ziyade varlık olarak insanların ortak yönlerini vurgulayıp öne çıkarmaktadır. Günümüzde ırkçılık, kafatasçılığı, milliyetçilik gibi tanımlamalar yapılan bu kavram Kur'an'da asabiyet olarak geçer ve cahiliyenin kınan adetlerinden birisidir. Ayrıca insanların köken açısından eşit olduğunu vurgulamakla beraber farklılıkların kültürel etkileşimlerle daha sonradan oluştuğunu gözler önüne sermektedir (Gündüz, 2012: 486). "*Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi*" (Fetih, 48/26).

Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır (Hucurat, 49: 13).

Öncelikle bütün insanlığın soyu aynıdır ve fitraten kimsenin kimseden üstünlüğü yoktur. İnsanlar bir erkek ve bir kadından yaratılmıştır ve bugün dünyadaki bütün insan ırkları da bir anne ve bir babadan başlayan soyun kollarıdır. Allah tarafından oluşturulan bu

yaratılış dizisinin hiçbir yerinde ne bir ayırım ne de alt üst tabaka veya ırk anlayışına zemin hazırlayan bir durum yoktur. İnsanları renklerine göre başka ilahlar yaratmamıştır herkes bir ve tek olan Allah tarafından yaratılmıştır. Bununla beraber insanlardan kimisi pis ve çirkin maddelerden kimisi de piri pak maddelerden yaratılmamıştır. Herkes bir annenin ve babanın çocuklarıdır.

İnsanoğlunun bir tek soydan olmasına rağmen milletlere ayılması yaratılış icabıdır. Yer yüzünün her bir köşesinde bütün insanların tek bir aile olamayacağı gayet açıktır. Neslin artmasıyla birlikte ailelerin, daha sonra bu ailelerden soyların ve sonrasında da milletlerin meydana gelmesi gayet normal bir durumdur. Daha sonra yer yüzünün çeşitli köşelerine yerleşince de insanlarda renk, dil ve yaşam stillerinde farklılıklar oluşmuştur. Doğal olarak da aynı bölgede yaşayan insanlar birbirlerine daha yakın ve samimi, diğerleri de birbirlerine kısmen daha soğuk olmuştur. Lakin fitrattan kaynaklanan bu farklılıklar ve başkalklar kesinlikle aşağılık, üstünlük, soyluluk gibi sınıf gibi ayrımları meşrulaştırmamaktadır. İnsanların birbirine üstünlük kuracağı tek nokta takvadır haricinde bütün insanlar yaratılış açısından eşittir. Çünkü insanoğlunun yaratıcısı, yaratıldığı madde ve yaratılış yolu tektir. Bütün insanlığın soyu bir anneye bir babaya dayanmaktadır. Herkesin doğduğu yurt, sahip olduğu aile ve millet seçimi olmadan ilahi irade tarafından belirlenmiştir. Bu açıdan bir insanın diğeri üzerinde üstünlük kurması meşru değildir. Üstünlük kurmayı sağlayan asıl durum, kişinin Allah'tan diğeri insanlara nazaran daha fazla sakınması, kötülüklerden ve günahlardan uzak durması, doğruluk ve dürüstlük yolundan sapmamasıdır (Mevdudi, 2012: 1666).

Kısaca Kur'an-ı Kerim, insanları tercihleri dışında olan renk, dil ve etnik yapı gibi noktalardan yükümlü tutmaz, insanları bundan kaynaklanan sebeplerle ötekileştirip dışlamaz. Kur'an sadece insanların iradesine göre şekillenen inanç ve yaşam tarzı gibi durumların sonucundan insanı yükümlü tutar. (Bilgin, 2001: 11).

V. Engellilere Bakış açısı

Toplumsal düzenin oluşmasında kaba kuvvetten tutun üretim ilişkilerine kadar birçok öge etkin rol oynamaktadır. İnsanlık tarihi boyunca toplumların çoğunda sosyal hayat tasarlanırken o dönem için en önemli unsur neyse toplumun ana iskelesi de onun üzerine kurulmuş ve ilk olarak engelli bireyler üzere dezavantajlı tüm kesimler dışlanmıştır (Bingöl, 2018: 329).

İslamiyet, engelli, sınırlı ve dezavantajlı bireylerin haklarını korur onların toplumda ezilip toplumun dışına atılmasına, ötekileştirilmesine de izin vermez. Bu durumun tersine diğeri bireylerle eşit haklara sahip olduklarını vurgular ve bu haklarının da korunmasını emreder. Bu noktada gerektiği kadar hassas olamayan ve toplumunun önde gelenlerine İslamiyet'i anlatırken yanlarına gelen bir görme engelli bireyin

zamansız sorduğu sorulardan rahatsız olup yüzünü asan Hz. Muhammed (sav) dahi uyarılmıştır (Ateş, 1989: 320).

“Suratını astı, yüzünü çevirdi. Çünkü ona gözü görmeyen biri gelmişti. Sen nereden bileceksin, belki o arınacaktı. Yahut o öğüt alacak da öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her şeye yeterli görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu değilsin! Ama gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana gelenle ilgilenmiyorsun!” (Abese, 80: 1-10).

Bu ayetten açıkça anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber (sav)’ in Abdullah Ümmü Mektum’a yakınlık göstermemesinin sebebi, onu aşağı veya değersiz görmesinden değildir. Yine Mekkelilere verdiği değerden de değildir. Çünkü Ümmü Mektum Rasulullah’ın hanımının kuzenlerindedir dolayısıyla akrabalarındandır. Yani garip kimsesiz biçare birisi değildir. Asıl neden ayette de vurgulandığı gibi onun görme engelli olmasından dolayıdır. Peygamber efendimiz (sav) Mekke’nin önde gelen liderlerinden birisinin dahi Müslüman olmasını sağladığı zaman, İslamiyet’in önünün açılacağını ve güçleneceğini, Ümmü Mektum’un ise görme engelli olduğu için bu harekete, bu davaya bir faydası olmayacağını düşünmüştür. İşte bu sebeplerden dolayı, tam Mekke’nin liderleriyle toplantı halindeyken Ümmü Mektum’un müdahil olmasını ve toplantıyı kesmesini hoş karşılamamıştır. Ayrıca Rasulullah, onun akrabalarından olduğu için istediği bir zamanda soru sorabileceğini düşünmüştür. Bu durum Hz. Peygamber’in tebliğ faaliyetinden dolayı dikkat etmediği önemli bir nokta olmasından ötürü Allahü Teala Abdullah Ümmü Mektum konusunda onu uyarmıştır. Zira içinde Allah korkusu olan kişiler, tebliğ noktasında diğerlerinden daha önemlidirler. Bu bireyler Yoksul olabilirler, toplumda pek etkileri olmayabilir ve dışardan bakınca tebliğ ve irşad faaliyetlerine pek faydası olmayacağı düşünülebilir. Bütün bu olumsuz düşüncelere rağmen Hakka davet edenler için en önemli kişiler bu kimselerdir. Nitekim bu kişiler, İslam’ın gayesi olan insanları kurtarma çerçevesinde yapılan tebliğ faaliyetlerine en kısa sürede olumlu dönüt vereceklerdir. Diğer insanların ise her ne kadar toplumda bir ağırlıkları ve duruşu olursa olsun mübelliğin onların ardı sıra dolanmaya ihtiyacı yoktur. Zira çok açık bellidir ki onlar İslam’ın hidayetinden nasiplenmeye talip değildirler. bu durumdan ötürü mübelliğin onların ardı sıra dolanarak vaktini boşa harcamasına gerek yoktur (Mevdudi, 2012: 2109).

Sonuç olarak İslam için önem arz eden nokta tebliğ yapılan kişilerin hakka susamışlığıdır, fakir ya da engelli olması değil. Tebliğ noktasında da olduğu gibi İslam dini engellilerin hiçbir zaman ezilmesine ve dışlamasına izin vermemiş, bunu yapan bir Peygamber de olsa sıradan bir Müslümanda olsa aynı şekilde uyarmış, İslamiyet için önemli olanın samimiyet, ihlas ve hakka susamışlık olduğunu belirtmiş ve engellerin hiçbir zaman insanlar için engel olamayacağını belirtmiş, onlar için gerektiği noktada ayrıcalıklar tanımış, asla onları engellerinden dolayı

ikinci plana atmamıştır. Peygamber efendimizin seferlere veya seyahate çıkarken yerine Abdullah Ümmü Mektum'u bırakması yani devletin liderliğini ona bırakması bu durumun en önemli örneğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla İslam'ın bu noktadaki temel düşüncesi şudur: İnsanlar engelli olabilir, gözü görmeyebilir, kulağı duymaya bilir hatta bir uzvu dahi olmayabilir bunlar onlara bir eksiklik vermez. İnsana asıl eksiklik verecek durum kalbin engelli olması, tabiri caizse kalbin sakat olmasıdır. Nitekim İslamiyet'i insanlar bir uzvu ile yaşamazlar kalbiyle yaşayıp kalbiyle iman ederler. Bundan dolayı insanları engeli hale getiren asıl durum kalpteki engeldir.

SONUÇ

Sosyal dışlama ilk olarak Fransa'da ortaya çıkmış sosyolojik bir kavramdır. Ortaya çıkmasındaki temel sebep ise 1970'te ortaya çıkan ekonomik krizdir. Krizden önce ekonomik ilerleme yaşanırken böyle bir durum söz konusu değildir. Lakin krizle birlikte toplumun yaklaşık olarak onda birlik kısmı toplumdaki izole edilmiştir. Dışlanan bu kısmın genelini kendine bakacak ekonomik gücü olmayan sabıkalı, engelli, bakıma muhtaç ve intihar etmeye meyilli (psikolojik sıkıntıları olan) insanlardan meydana gelen gruplar oluşturmaktadır. Sonrasında ise bu insanlar sosyal uyumsuzluk yaşayanlar olarak nitelendirilmiştir.

İnsan fitraten sosyal bir varlık olarak yaratılmıştır ve toplum içerisinde yaşamını sürdürdüğü takdirde bu duruma uygun bir şekilde hayatını idame ettirebilir. Siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda toplumun dışında kaldığı zaman doğasından uzaklaşmış olur ve bu durum da psikolojik sıkıntıları kaçınılmaz hale getirir. Bu durumdan hareket ederek sosyal dışlamanın insan yaşamının her alanında ortaya çıkabilecek, yaşamı olumsuz olarak etkileyebilecek çok boyutlu ve dinamik bir kavram olduğu söylenebilir.

Sosyal dışlama sadece maddi olarak yoksulluğa işaret etmemektedir. Bununla birlikte marjinalleşerek toplum dışında kalan gruplarda bu süreç içerisinde yer alır. Bu durumda olan insanlar ekonomik açıdan ve yaşam standartları açısından yoksun olmakla beraber fırsat, tercih ve imkân açısından da dışlanmışlardır. Sosyal dışlama dinamik ve çok boyutlu kavram olması hasebiyle bireyler arasında eşitsizlik ve haksızlıkların ortaya çıkmasına buna bağlı olarakta insanların yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Dışlama temel olarak dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşme paradigmaları etrafında açıklanmaktadır. Ancak hangi açıdan bakıldığının bir önemi olmaksızın sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran temel parametrelerin birbirinden ayrılması çok zordur.

Sosyal dışlanmanın İslamiyet açısından da hoş karşılanmadığını söylemek mümkündür. Çünkü İslam dinin de bireyler sadece kendi istekleri doğrultusunda yaptıkları fiillerin sorumlusudurlar ve fitraten kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Gerek birey açısından gerekse millet, devlet açısından herkes eşittir. Hatta Kur'an'ı Kerim'in bu bakış açısından ötürü İslamiyet'in ilk yıllarında müşrikler kendilerinden düşük

seviyede ve tabiri caizse insan olarak görmedikleri kölelerle aynı dine mensup olmayı istememelerindedir. Dışlama davranışının insanlar adına çok kadim ve çirkin bir alışkanlık olduğunu söyleyen Kur'an'ı Kerim bundan dolayı da bir milletin veya kişinin değerine üstünlük kurup hakir görmesini hoş karşılamamıştır.

Dil, ırk, renk ayrımı yapmadan bütün cihanı davet eden, diğeri ilahi kitaplar arasında da bir ayrıma ve dışlamaya gitmeyen ve kendi mensuplarına da birlik ve beraber olmayı tavsiye eden Kur'an'ı Kerim'in kurmayı hedeflediği toplum din merkezli olduğu için dine karşı saldırıda bulunup zarar vermeye çalışan insanları dışlamış ve onları ayrıma tabii tutmuştur.

Kur'an-ı Kerim erkek ve kadınlara cinsiyetlerinden dolayı bir ötekileştirme yapmamıştır. Fakat İslami bir toplumun özelliklerinden olan ahlaki bozmaya yönelik sapık ve haddi aşan tavırlar barındıran eşcinselliği kesinlikle reddederek toplumdan izole etmiş yani dışlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. (2002). Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Ankara: Hak-İş Sendikaları Konfederasyonu Yayınları.
- Ateş, S. (1989). Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Bilgin, B. (2001). İslam'da Ötekine Bakış. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S.42(1) Ss. 11-40.
- Bingöl, A. (2018). Kur'an'a Göre Ötekiler. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S.6(3) Ss. 319-332.
- Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S.3 Ss. 83-104.
- Çelik, H. (1995). Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Değeri Ve Üstünlüğü. Atatürk Üniversitesi Dergisi. S.12 Ss. 81-93.
- Doğan, İ. (2014). Sosyal Dışlanma Ve İnsan Onuruna Yakışır İş: Yoksunlukların Algılanması. Journal Of Social Policy Conferences. S.69 Ss. 135-157.
- Durmuş, Z. (2003). Kur'an-I Kerim'de Sosyal Gruplar. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi. S.3(3) Ss.17-46.
- Durmuşoğlu, K., Kurt, A. (2008). Üç Kur'an Yorumunda Kadının Ötekiliği. Uludağ Üniversitesi Dergisi. S.17(2). Ss. 621-648.
- Gündüz, Ş. (2012). Öteki İle İlişkiler Açısından İslam Ve İslami Tecrübe. Kutlu Doğum Haftası (Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı Ve Kardeşlik Hukuku) Sempozyumu. Ankara: D.İ.B Yayınları.
- Güzel, A., Okur, A. (1996). Sosyal Güvenlik Hukuku. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Hökekleli, H. (2007). Müslüman Ve Öteki: Farklı Dini Grupların Birbirini Algılama Biçimi. Kur'an-I Kerim'de Ehl-i Kitap (Tartışmalı İlmi Toplantı). İstanbul.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). İnsan Aile Kültür. İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları.
- Karaman, H. Vd. (2012). Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir. Ankara: D.İ.B Yayınları.
- Koray, M., Topçuoğlu, A. (1995). Sosyal Politika. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Mevdudi, (2014). Tefhimu'l Kur'an. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özgökçeler, S., Bıçkı, D. (2010). Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları Bursa Ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu.
- Özkul, O. (2004). Modern Batı Medeniyetinin İflas Göstergesi: Küresel Köyde Küresel Fakirlik. Köprü Dergisi. S.88.
- Sapancalı, F. (2003). Sosyal Dışlanma. İzmir: İzmir Dokuz Eylül Yayınları.
- Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu Ve Mücadele Yöntemleri. Çalışma Ve Toplum Dergisi. S.6 Ss. 51-105.
- Saraçoğlu, M., Bulut, E. (2005). Uluslararası Ticaret Ve Sosyal Damping. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. S.55 Ss. 297-323.
- Seyyar, A. (2003). Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele. İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneği.
- Silver, H. (1994). Social Exclusion And Social Solidarity: Three Paradigms. International Labour Review. S.5-6 Ss. 532.
- Smith, J. (2000). Policy Responses To Social Exclusion. Open University Press. Great Britain.
- Şahin, T. (2009). Sosyal Dışlanma Ve Yoksulluk İlişkisi (Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi). Ankara: Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Şimşek, S. (2012). Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Toprak, B. Vd. (2010). Türkiye'de Farklı Olmak Din Ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Tunca, G. (2010). Sosyal Dışlanma Sorunu Ve Mücadele Yöntemleri (Çanakkale Fevzi Paşa Mahallesi Örneği) (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Yaman, A. (2008). Ben Ve Öteki Kur'an'ın Öteki İle İlişkilerde Ön Gördüğü Dengeli Barış Teorisi. İslami İlimler Dergisi. S.3(1) ss. 99-106.